

Experiment Nestex – alebo ako dnes v slovenských podmienkach uchopiť stálu expozíciu

Katarína Chmelinová

Mgr. Katarína Chmelinová, PhD.
Katedra dejín výtvarného umenia
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Gondova 2
814 99 Bratislava
e-mail: katarina.chmelinova@uniba.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2015, 3:1:21-36

The paper is devoted to the issue of permanent exhibitions, aiming special exhibitions in the Museum of Art, which is recently in the center of international discussions in the field. Using the form of „case study“ it highlights the principles and form of permanent exhibitions, which currently offer museum institutions in Slovakia. The core of the paper is the concept of a new im/permanent exhibition of old art of the Slovak National Gallery in Bratislava titled Nestex. Nestex is untraditional, in many aspects experimental model of Gothic and Baroque art installation offering alternatives for exhibitions of art in a specific area of Central Europe.

Key words:
permanent exhibition, gallery, Nestex, exhibition practices

Múzeum, vrátane múzea umenia, prešlo za ostatné polstoročie veľkým prerodom. Stimulované zmenenými podmienkami pôsobenia a v nemalej miere kritikou inštitúcie rozvíjanou od 70. rokov 20. storočia sa zmenilo na destináciu moderného turizmu. V súťaži s inými formami vizuálnej zábavy a poučenia (film, televízia, už aj internet ...) sa do popredia záujmu dostala atraktivita, budovanie prestíže a celý tzv. muzeálny biznis. Ruka v ruke s tým prirodzene išiel (a stále ide) aj pretrvávajúci záujem o nové výstavné stratégie, s čím sa prirodzene viaže tiež zmena statusu kurátora. To všetko pri nezmenenom hlavnom poslaní múzea kodifikovanom v etickom kódexe ICOM hovoriacom, že múzeum o. i. uchováva zbierky v záujme spoločnosti a jej rozvoja, interpretuje a propaguje kultúrne dedičstvo, umožňuje porozumieť a prijať kultúrne dedičstvo.¹ Kľúčovým médiom pre plnenie tejto funkcie je tzv. stála, presnejšie dlhodobá expozícia, napriek tomu, že jej existencia i funkcia sú už roky problematizované. Od ostatných muzeálnych kategórií výstav sa tento základný výrazový prostriedok muzeálnej práce líši metódou, širším tematickým záberom i komunikačným rozsahom, dlhodobým trvaním a tradične i celkovým

¹ <http://icom.museum/the-vision/museum-definition/>; <http://icom.museum/the-vision/code-of-ethics/1-museums-preserve-interpret-and-promote-the-natural-and-cultural-inheritance-of-humanity/#sommairecontent>

rozsahom.² Hlavným poslaním expozície je sprístupnenie najvýznamnejších zbierkových predmetov, pokiaľ možno najväčšiemu počtu záujemcov. Návštevník každého významného svetového, ale i národného múzea automaticky očakáva, že tam tieto exponáty nájde a to aj po rokoch.³ Na závažnosti obzvlášť naberá stála expozícia v národných inštitúciách formujúcich obraz už nie o lokálnom, hoc i sebe významnejšom fonde či probléme, ale o histórii i súčasnej kultúre krajiny. Aktuálny pohľad do slovenského prostredia je v tomto ohľade nelichotivý. Inštitúcie s najväčšími zbierkovými fondmi výtvarných pamiatok majú expozície v rekonštrukcii (Slovenské národné múzeum-Historické múzeum Bratislava⁴), zastarané (Východoslovenské múzeum Košice⁵) alebo značne oklieštené (Slovenská národná galéria Bratislava⁶). Iste možno k tomuto stavu doplniť/vymýšľať zoznam objektívnych dôvodov, no bolo by skôr na mieste zmeniť optiku a túto mizériu premeniť na príležitosť. Nestalo by sa tak prvýkrát a je sa čím inšpirovať.

Situácia u stálych expozícií veľkých zbierkotvorných inštitúcií pracujúcich s výtvarným materiálom nie je ideálna ani inde v strednej Európe. Je však čoraz

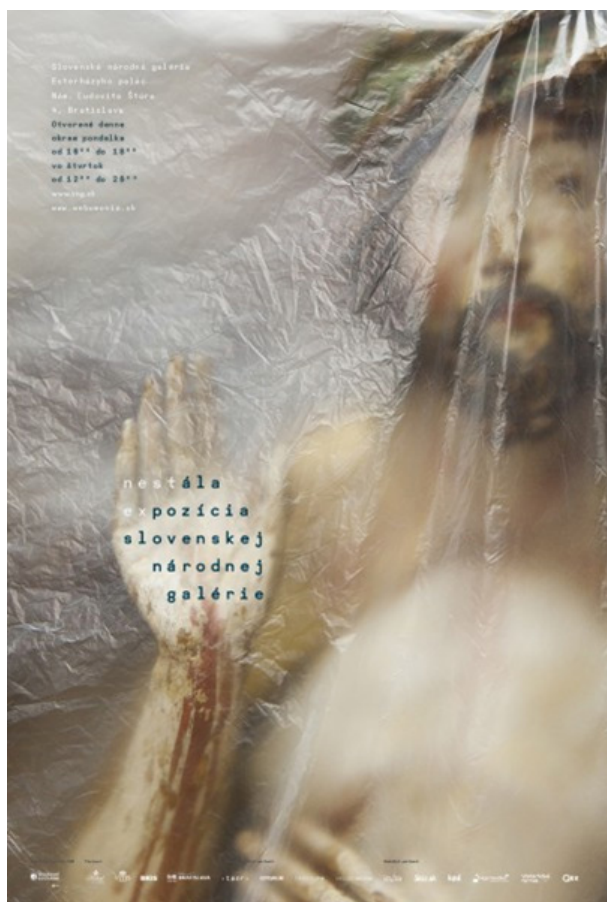
² WAIDACHER, Friedrich. *Príručka všeobecnej muzeológie*. Bratislava, 1999, s. 153. Charakteristiku a odlišnosti foriem muzeálnych prezentácií, zvlášť expozície a výstavy, možno v našom prostredí porovnať so staršou publikáciou BENEŠ, Josef. *Muzejní prezentace*. Praha, 1981, s. 87-88. V odlišnostiach uvádza aj rozdielnu úroveň ochrany zbierok či spôsob realizácie.

³ Pozri napr. GOMBRICH, Ernst Hans. Should a museum be active? In: *Museum International*, Volume 21, Issue 1, January/December 1968, p. 79-86, TOMÁŠEK, Petr. *Stála nebo dlouhodobá expozice muzea umění?* (9. 10. 2013) Dostupné na internete <http://www.artalk.cz/author/petr-tomasek/>

⁴ Slovenské národné múzeum (SNM) zahŕňa 18 špecializovaných múzeí. Odhliadnuc od špecifických hradných a kaštieľnych expozícií je z hľadiska umeleckých zbierok a ich plánovaných expozícií najzaujímavejšie SNM-Historické múzeum Bratislava. K jeho expozíciám pozri na: <http://www.snm.sk/?historicke-muzeum-stale-expozicie> (5. 10. 2014). Múzeum, ktoré od 1968 sídli na Bratislavskom hrade, je metodickým a vedecko-výskumným pracoviskom s celoštátnou pôsobnosťou. Dlhodobou informuje, že nové expozície múzea sa pripravujú a budú sa verejnosti otvárať postupne s členením do šiestich hlavných častí: *Expozícia Dejiny Slovenska; Život – láska – viera: Ludová kultúra na Slovensku – O ľudskom putovaní krajinou a životom; Hradná obrazáreň* (inštalovaná ako zámocký interiér); *Dejiny hradu; Korunovácie a Lapidárium*. Medzi aktuálnymi výstavami múzea, s uvádzanou dobou trvania do konca roku 2014, sú predstavované projekty zjavne zastupujúce časť plánovaných expozícií, ako *Z tieňa na svetlo* (keď sa tvorí expozícia...) či priamo *Obrazáreň Bratislavského hradu*. Ako jedinú expozíciu roku 2014 uvádzajú znovuotvorenú expozíciu *História a budúcnosť Bratislavského hradu*. In: http://www.muzeum.sk/?obj=muzeum&ix=hm_snm (5. 10. 2014).

⁵ Jedným z troch odborov Východoslovenského múzea v Košiciach je aj umenovedný. Výsledkom jeho práce je aj expozícia s názvom *Storočia v umení* realizovaná na dvoch poschodiach v tradičnom chronologickom členení s tematickými vstupmi (napr. lekáreň). In: <http://www.vsmuzeum.sk/expozicie,cenniky/storocia-v-umeni> (5. 10. 2014). *Expozícia Storočia v umení* bola otvorená v provizórne upravenej budove Divízie v roku 1992 a v roku 2004 bola reінštalovaná. Od januára 2015 bude z dôvodu digitalizácie zbierkového fondu niekoľko mesiacov zatvorená.

⁶ <http://www.sng.sk/sk/uvod/stale-expozicie> (5. 10. 2014)

Obr. č. 1: Branislav Matis: Plagát k nestálej expozícii Nestex, Slovenská národná galéria. Bratislava 2013.

živšie reflektovaná odbornou sférou.⁷ U nás napríklad už v roku 1997 venovala špecializovaný seminár problematike expozičnej praxe múzei nadácia Centrum súčasného umenia v Bratislave, o päť rokov neskôr bol v Košiciach seminár Účelové budovy múzei včera, dnes a zajtra (2002) a v tomto roku Slovenská národná galéria s Moravskou galériou spoluorganizovala seminár Vitrína & sokel.⁸ Hľadajú sa životaschopné riešenia pre početné národné či lokálne expozície v inštitúciách s umeleckými zbierkami, kvalitou a významom neporovnateľné s kolosmi typu Vatikánskych múzei či Louvru. Zdôrazňovaná je pritom potreba redefinície obsahu expozícií adekvátnejšie zodpovedajúceho nie len charakteru zbierky, ale aj doby a prostredia, v ktorom pôsobí.

Zdá sa, že v oblasti muzeológie a výstavnej praxe naďalej najužšie kooperujeme s českým prostre-

dím. V ňom bol prelomovým rokom v tvorbe stálych expozícií výtvarného umenia rok 2000/2001.⁹ Inšpiratívne pôsobili zvlášť Príbehy materiáľů Uměleckoprůmys-

⁷ V českém prostředí například práce K. Chamonikola a L. Kesnera, okrem iného KESNER, Ladislav (ed.). *Muzea, kulturní dědictví a digitální revoluce. Sborník z konference*, Praha, 2000; KESNER, Ladislav. *Marketing a management muzei a památek*. Praha, 2005. Problematiku relativne pravidelne tematizuje tiež časť portálu www.arttalk.cz. Z rôznych uhlov sa jej venuje aj viacero seminárov či konferencií, ako napríklad seminár Galerie a muzeum 21. století, 21. 5. 1996 v Moravskej galérii v Brne, Místodržitelský palác; kolokvium Jak prezentovat umění konaného v Moravskej galérii v Brne 21. novembra 2011 či napríklad MUZEO50, medzinárodná konferencia, Filozofická fakulta Masarykovej univerzity v Brne, 25. – 26. 11. 2014.

⁸ Vitrína a sokel. Kolokvium o výstavnej architektúre v múzeu umenia bolo organizované Moravskou galériou Brno a Slovenskou národnou galériou Bratislava, Martinom Vaněkom a Dušanom Buranom v dňoch 20. – 21. 10. 2014 Recenzia kolokvia od Mileny Bartlovej je dostupná na <http://www.artalk.cz/2014/10/30/vitrina-a-sokel-ke-kolokviu-o-vystavni-architekture/>.

⁹ CHAMONIKOLA, Kaliopi. Stála expozice – nezbytnost nebo anachronizmus? In: *Bulletin Uměleckohistorické společnosti*, 1/2012, roč. 24, s. 8–10. Dostupné na internete: http://www.dejinyumeni.cz/bulletin/UHS_1_2012.pdf. Porovnaj CHAMONIKOLA, Kaliopi. Muzeum jako proměnlivá scéna. In: *Bulletin Moravské galerie v Brně* 2003. Dostupné na internete: http://www.cultropa.cz/dox/Muzeum_jako_promenliva_scena.pdf

lového muzea v Prahe triediace exponáty podľa nosného média diel do celkov s nápaditou architektúrou.¹⁰ Rovnako podnetné boli aj dva projekty Moravskej galérie v Brne – *Pohled Medusy* a *Prométheův oheň*.¹¹ Obe s obdobnou ideovou koncepciou náročnejších výstav boli pripravené pôvodne ako dočasné prezentácie a až následne, po predĺženíach, prijali status expozície. Pozvoľna pribúdali ďalšie expozície umenovedne orientovaných vrcholových inštitúcií strednej Európy. Z aktuálnych spomeňme aspoň pár.

Obr. č. 2: Pohľad do expozície *Nestex*, časť *Výraz a emócia*, SNG Bratislava, Foto: Martin Dökereš

Napríklad v tomto roku otvorila Národní galérie v Prahe dlhodobú expozíciu *Umění Asie* a *Umění starověku*, nie len z vlastných zbierok, ale i z fondov Národného múzea a Univerzity Karlovej v Prahe (Palác Kinských Praha; 4/2014). Porovnávať možno aj jej obsahovo vyčerpávajúcu, no s výstavným priestorom zápasiacu expozíciu *Umění 19. století od klasicismu k romantismu* (Salmovský palác Praha; 10/2014), respektíve jej prvú časť, keďže druhú s názvom *Umění 19. století od realismu k moderně* pripravujú na jar 2015.¹² Z hľadiska štruktúry ide v zásade o tradičný či už priamy alebo vetviaci sa chronologicko-tematický model obliekaný do nových šiat výstavnej architektúry. V tomto kontexte iste nemožno opomenúť ani znovuotvorenie známej viedenskej *Kunstkammer* s efektnou architektonickou inštaláciou (*Kunsthistorisches Museum Wien*; 3/2014).¹³ Záverom pripomeňme zhruba pol roka pred tým otvorené *EUROPEUM* – novú pobočku európskeho umenia, ktorú otvorilo Muzeum narodowe v Krakove spolu s expozíciou v úspešne zrenovovanej sýpke

¹⁰ Příběhy materiálů pripravilo Uměleckoprůmyslové muzeum Praha k 100. výročí otvorenia svojej budovy v roku 2000, úprava 2011. Bližšie pozri: <http://www.upm.cz/index.php?page=200&language=cz> (7.10.2014). Alternatívou k tomuto materiálóvemu riešeniu boli od roku 2001 nové expozície Uměleckoprůmyslového muzea v Brne v jeho rekonštruovanej budove s chronologickým princípom *Místo paměti*, doplnené výstavou *Místo činu* venovanou dizajnu 20. storočia.

¹¹ *Pohled Medusy* – *Umění od gotiky po 19. století*, Místodržitelství palác Moravská galérie Brno; 3/2001; Kurátor: Kaliopi Chamonikola a *Užitě umění a design* – Uměleckoprůmyslové muzeum Moravská galérie Brno; 12/2001, Kurátori: Kaliopi Chamonikola a kol. Pozri <http://www.moravska-galerie.cz/moravska-galerie/stale-expozice/uzite-umeni.aspx> (7. 10. 2014).

¹² Ku koncepcii expozícií Národnej galérie pozri: <http://www.artalk.cz/2012/05/14/nova-koncepce-stalych-expozic-ng/>. Porovnaj aktuálne: <http://www.ngprague.cz/objekty> (18. 10. 2014).

¹³ <http://www.khm.at/en/visit/collections/kunstkammer-wien/>. Stále expozície starého umenia *Kunsthistorisches Museum Wien* možno tiež porovnať s expozíciami v *Österreichisches Galerie Belvedere* na stránke: <http://www.belvedere.at/en/ausstellungen/permanent-exhibitions>.

zo 17. storočia (9/2013).¹⁴ Bohužiaľ, na rozdiel od úspešnej úpravy komornej architektúry zmenenej na „šperkovnicu“ ten pomyselný „klenot“ v nej nateraz neplní očakávania, keďže expozícia je len odrazom súčasnej nespracovanosti fondu.

Obr. č. 3: Pohľad do expozície Nestex, časť Typ a individuuum, SNG Bratislava, Foto: Martin Dökereš

Tvorba novej Nestálej expozície Slovenskej národnej galérie, nazvanej skratkou NESTEX,¹⁵ prirodzene reflektovala toto dianie zvlášť v stredoeurópskom kontexte, aktuálnu teóriu i vlastné expozície, ktoré majú svoju históriu. Bezprostrednými predchodcami Nestexu boli expozície starého umenia iniciované prvým výrazným oklieštením výstavných priestorov galérie. V roku 2001 rozhodla vtedajšia generálna riaditeľka K. Bajcurová o uzavretí premostenia. Tieto priestory boli vystahované a 3. apríla 2001 odstavené od energie. Stalo sa tak po 24 rokoch od jeho otvorenia v roku 1977. Galéria tak prišla o približne 1 800 metrov štvorcových výstavnej plochy, v dôsledku čoho musela výrazne modifikovať dramaturgický plán expozícií a výstav, pretože na výstavy zostalo iba 1 200 metrov štvorcových. To znamená tri podlažia Esterházyho paláca zrekonštruované v roku 2005, ktoré pri štandardnej vyťažnosti ponúkajú priestor pre približne sedem výstavných projektov do roka.

¹⁴ Pozri: www.mnk.pl/oddzial/osrodek-kultury-europejskiej-europeum. Viac In: WALEK, Janusz, DEC, Dorota. *Europeum. Muzeum narodowe v Krakowie* 2013.

¹⁵ Nestex – nestála expozícia Slovenskej národnej galérie bola otvorená 16. 1. 2014 na prvom poschodí Esterházyho paláca v Bratislave. Kurátormi sú Dušan Buran a Katarína Chmelinová, asistentkou projektu je Eva Specogna Kotlárková.

V súvislosti s uzavretím premostenia a vysťahovaním expozícií Slovenskej národnej galérie bola najskôr upravená expozícia baroka na Slovensku v roku 2002 a následne umenia gotiky v roku 2003 (v krátkom čase opäť radikálne modifikovaná v súvislosti s obsiahlou výstavou *Dejiny slovenského výtvarného umenia – Gotika*). Galériu k tomu viedla morálna i technická zastaranosť predchádzajúcich expozícií z 90. rokov 20. storočia a najmä potreba zmenšenia ich rozsahu v prospech vytvorenia priestoru na dočasné výstavy. Výrazné oklieštenie priestoru nieslo so sebou prirodzene nutnosť zníženia počtu exponátov, ich ostrejšiu selekciu a celkové skrátenie výpovede. V takto zhutnenej forme expozície ponúkali primeraný obraz vývoja umenia v našom prostredí a sledovanom čase, a to v tradičnom chronologickom slede s poukazom na výrazných tvorcov či školy. Značným prerodom prešiel i vizuálny koncept expozícií, ktorý opustil podobu akéhosi študijného depozitáru s množstvom originálov, ale i faximílií v neutrálnom prostredí. Do popredia sa dostala otázka estetického zážitku zo samotných diel i z celej kolekcie, čiže vytvorenie nielen študijného, ale súčasne príjemného a relax poskytujúceho prostredia. Treba podotknúť, že pri tvorbe architektúry týchto expozícií boli kurátori odkázaní (až na stručnú úvodnú konzultáciu) na vlastné poznatky a kreativitu.

Nemožno opomenúť, že tradične triedený a usporadúvaný výtvarný materiál v expozíciách starého umenia Slovenskej národnej galérie bol od roku 2001 oživovaný intervenciami moderného a súčasného umenia v projekte *Späť do múzea*. Následne boli v roku 2006 uvedené komorné priestory dočasných výstav upravené na nové dočasné prezentácie plniace funkciu expozícií medzivojnového umenia a umenia po roku 1960 v dekádom poňatí formou otvoreného depozitu, interne nazývané STEX.¹⁶ Tieto expozície s priebežnými kozmetickými úpravami fungovali v Slovenskej národnej galérii až do roku 2012, kedy sa galéria z dôvodu havarijného stavu budov Vodných kasární poškodzujúceho jednotlivé objekty musela s expozíciami tohto typu i rozsahu rozlúčiť na dobu neurčitú. Urobila tak rozsiahlou víkendovou akciou s názvom *Dovidenia, stále expozície!*¹⁷ Na dôvažok sa Slovenská národná galéria s víziou dlhodobu sľubovanej a pripravovanej rekonštrukcie vysťahovala aj z administratívnej budovy a depozitárov.

Ako čítame v úvode katalógu Nestex, takáto rekonštrukcia galerijných objektov, vlastne celého areálu galérie a v podstate komplexná reštrukturalizácia inštitúcie, by mohla byť dôvodom na uzamknutie zbierok do depozitárov (a kurátorov do vedeckých kabinetov).¹⁸ Pre nás sa, aj v reflexii na návštevnícke očakávania

¹⁶ BURAN, Dušan. *Stála expozícia alebo Koľko muzealizácie znesie 20. storočie...* 2012, s. 10-12. VANĚK, Michal. *Stále ex/pozície*. Dušan Buran (11. 6. 2014). Dostupné na internete: www.artalk.cz/2014/06/11/stale-expozice-dusan-buran

¹⁷ Slovenská národná galéria tak urobila v prvý júnový víkend roku 2012 (2. – 3. 6. 2012), keď sa rozlúčila so stálymi expozíciami v budove Vodných kasární. Kurátori naposledy – až na dobu neurčitú predstavili zbierky gotického, barokového umenia a umenia 19. storočia na Slovensku. In: <http://www.sng.sk/sk/uvod/sprievodne-programy/archiv/2012/jun/dovidenia-stale-expozicie>.

¹⁸ BURAN, Dušan – KUSÁ, Alexandra. Úvod. In: BURAN, Dušan, CHMELINOVÁ, Katarína. *Nestex – Nestála expozícia Slovenskej národnej galérie*. Bratislava 2014, s. 9.

expozície, stala príležitosťou na experiment – experiment so zdanlivo stabilným, čoraz častejšie diskutovaným formátom tzv. stálej expozície. A tak sa v inštitúcii odsúdenej len na provizórne fungovanie zrodil Nestex – čiže otvorene dočasná, len prechodná, a teda nestála expozícia historických zbierok Slovenskej národnej galérie, ktorá návštevníkom počas rekonštrukcie bratislavského areálu galérie poskytuje prístup aspoň k najdôležitejším artefaktom umenia 14. – 18. storočia. Voľba výberu dvoch kľúčových zbierok starého umenia gotiky a baroka pritom nebola náhodná. Opierala sa o istú teoretickú i vizuálnu nadväznosť oboch štýlov manifestovanú v úvode expozície Morovým Kristom.

Táto polychrómovaná drevorezba s unikátnou ikonografiou pochádza z depozitáru františkánskeho kostola v Kremnici. V prvom rade upúta sugestívnym podaním veľkého počtu rán na tele mŕtveho Krista pribitého ku krížu, expresivitou pripomínajúcou stvárnenia bičovaného či bolestného Krista neskorého stredoveku. Barokové návraty ku gotike mali rôzne podoby a pramenili z odkazu Tridentského koncilu odporúčajúceho inšpirovať sa touto dobou nepoškvrnenou heréziou. Na rozdiel od stredoveku sú rany na tele kremnického Krista evidentne morové a práve tie radia dielo k vzácné a len krátko sa objavujúcim prejavom barokového umenia prelomu 17. a 18. storočia. Expresivita stvárnenia bolesti Krista tu kontrastuje s klasickou eleganciou jeho štíhleho tela, tak odlišného od najznámejšieho morového krucifixu rakúskeho sochára M. Guggenbichlera (začiatok 18. storočia, Schnütgen Museum Köln). Socha zatiaľ neznámeho majstra bola nepochybne vytvorená priamo v nadväznosti na morovú epidémiu v Kremnici z roku 1709. Je tiež pravdepodobné, že mala aj funkciu procesiovej rezby, čo rovnako poukazuje na oživenie foriem stredovekej zbožnosti v baroku. Pre nezainteresovaných treba tiež podotknúť, že fondy diel starého umenia Slovenskej národnej galérie, vrátane dvoch zvolených na prezentovanie formou expozície, majú nespochybniteľný význam pre skúmanie vývoja umenia na území dnešného Slovenska. Predsa však kvalitatívne neponúkajú diela a tvorcov svetového významu, a už vôbec nie ich kolekcie. A tak hoci v oboch prípadoch sa od expozície očakáva, že i po čase v nej návštevník nájde isté kľúčové diela, ich pomer k celku i náročnosť na pútavú interpretáciu a kontextuálne ukotvenie sú značne odlišné. Charakter prezentovaného fondu totiž zásadne ovplyvňuje spôsoby jeho vystavovania.

Pri tvorbe jedinej bratislavskej expozície v provizóriu fungujúcej Slovenskej národnej galérie bolo už od počiatku zrejmé, že bude značne limitovaná dvomi faktormi. V prvom rade časom navše len ťažko určiteľným a samozrejme, aj nedostatočným priestorom. Základný, expozíciou komunikovaný obsah bol daný vyššie uvedeným rozhodnutím prezentovať diela dvoch zbierok starého umenia pri zachovaní elementárneho kritéria stálej expozície – čiže vytvoreni reprezentatívneho výberu zo zvoleného fondu. Pri kreovaní podoby expozície bolo prirodzene nutné mať na zreteli jej adresáta, a teda charakter zvyčajného publika Slovenskej národnej galérie, predstavovaného úzkym spektrom spoločnosti v rôznych segmentoch – odborníci, vzdelanci, milovníci umenia a priatelia galérie. Navyše ide o publikum

značne vekovo diferencované.¹⁹ Okrem toho bolo naším cieľom adekvátne zaujať nielen uvedenú časť publika, ktorá už má vybudovaný istý vzťah k výtvarnej tvorbe i galerijnému prostrediu, ale osloviť aj divákov mimo tohto spektra. Po zedefinovaní východiskovej pozície tvorby preklenovacej expozície pre národnú galériu, a to: „Čo?“ a „A komu ňou bude komunikované?“ nastúpila najťažšia otázka: „Ako?“ Pri hľadaní odpovede pritom bolo potrebné zodpovedať celý rad ďalších otázok, počínajúc teóriou a definovaním samotného žánru stálej expozície v dnešnom múzeu umenia, cez kritické prehodnocovanie rôznych stratégií a modelov, až po veľmi utilitárne otázky, týkajúce sa napríklad použitých materiálov.

Za najvyššiu kategóriu muzeálnych výstav, čiže za tzv. stálu expozíciu, sa tradične považuje koncepcne orientovaná expozícia sprostredkujúca hlavný obsah muzeálneho tezauru. Prezentuje základné, najmä akvizičné, výskumné a komunikačné ciele muzeálnej inštitúcie. Má široký tematický záber a primárne sa opiera o bezpečne dokázané poznatky. Je dlhodobá, prezentovaná v trvácnej forme a v porovnaní s dočasnou výstavou má statický charakter. Staršia literatúra v našom prostredí hovorí o dĺžke trvania 10 – 15 rokov a o overenom výstavnom podaní bez experimentov.²⁰ Novšia literatúra vo vzťahu k obom uvedeným kritériám zďaleka nie je taká striktná a zväčša sa vyhýba konkrétnejšiemu časovému vymedzeniu. Za stálu alebo trvalú expozíciu považuje tú, ktorá je v inštitúcii stále k dispozícii ako základná výstava, aj keď jej vonkajší vzhľad podlieha zmenám a aj exponáty v nej nemusia byť nevyhnutne stále tie isté.²¹ Rovnako koncepcne orientovaná dočasná výstava, ako dynamický prostriedok muzeálnej komunikácie, sa od expozície odlišuje popri časovom a priestorovom obmedzení, najmä špecifickým užším tematickým zameraním, väčšou variabilitou a priestorom pre experiment. Popri origináloch muzeálií si navyše môže vypomáhať aj rôznymi pomocnými predmetmi.

Čo to vlastne dnes a v dnešnom múzeu umenia znamená tzv. stála expozícia? Ako aj z vyššie uvedeného vyplýva, už samotný tradovaný termín tohto nepochybne najzávažnejšieho výstavného žánru je v dnešnej situácii zavádzajúci. V čom a ako stála vlastne je? Relatívne pevne sa viaže len na miesto/inštitúciu a prezentovaný fond. Možností na jej uchopenie je ale mnoho. Platí však, že prostredníctvom stálej expozície je tvorený vplyvný obraz zbierkovej inštitúcie, preukazujúci jej úroveň, význam i kvalitu, ale súčasne i obraz spoločnosti. Kedysi bola expozícia sformovaná v podstate ako nemenná takmer pre jednu generáciu.²² Dnes však doba jej trvania zvyčajne osciluje v značne kratšom rozmedzí okolo sedem (ale i päť) rokov, hoci nie sú zriedkavé aj koncepty expozícií menených v ročnom či jeden a polročnom rytme

¹⁹ V súvislosti s tradičným publikom galérií prvýkrát uviedol problém múzeum a návštevník z vyšších tried a pojem „kultúrny kapitál“ Pierre Bourdieu, vnímajúci múzeum ako ideologickú inštitúciu potvrdzujúcu existujúce kultúrne a spoločenské rozdiely, a teda spreneverujúcu sa svojej základnej funkcii. BOURDIEU, Pierre – DARBEL, Alain – SCHNAPPER, Dominique. 1997. *The Love of Art: European Art Museums and their public*. Polity Press 1997 s. 69-70.

²⁰ BENEŠ, Josef, ref. 2, s. 87.

²¹ WAIDACHER, Friedrich, ref. 2, s. 153- 154.

²² CHAMONIKOLA, Kaliopi. *Múzeum jako...*, ref. 9.

(napr. Centre Georges Pompidou Paríž; Guggenheim Museum New York). Niet divu, že sa aj umenovedný a muzeálny slovník obohatil o adekvátnejšie termíny ako dlhodobá či dočasná expozícia. Kratšie trvajúce expozície sú pritom príznačne skôr pre prezentácie mladších foriem výtvarného prejavu. Rovnako im je bližšie špecifické tematické riešenie, kedysi určené krátkodobým výstavám ako logickému doplnku expozície ozrejmujúcej základné štýlové premeny umenia toho-ktorého prostredia a doby. Pri pohľade na dnešné expozície umenia je evidentné, že sa čoraz viac stierajú hranice medzi niekdajšou tzv. stálou expozíciou a jej pôvodným opozitom krátkodobou, dočasnou výstavou. Rovnako možno vidieť prienik rôznych výstavných princípov súčasného umenia do prezentácií diel starého umenia, a to zďaleka nie len využívaním nových technológií. Ide o odraz zrýchlenia doby, na jednej strane sčasti zrýchlenia procesu poznávania, a teda potreby aktualizácie výpovede, a na strane druhej väčší tlak na atraktivitu, daný výrazným prienikom múzea umenia do verejnej sféry, do komerčného prostredia, zvlášť do sveta turizmu.

Stváranie expozície ako takej musí tiež zohľadňovať značné rozdiely jej publika, vekové i vzdelanostné, sociálne i kultúrne. Koncept novej Nestálej expozície Slovenskej národnej galérie preto akceptoval nutnosť zachovania istej otvorenej štruktúry, ktorá umožňuje s ňou zviazaný bohatý a dlhodobo udržateľný sprievodný program. Zároveň neopomínal potrebu atraktivity samotného celku pútajúceho záujem k jeho obsahu i jednotlivým dielam. Pri jej formovaní boli akcentované dva faktory. Zabezpečenie dynamického prvku v rámci štruktúry samotnej expozície, ktorý umožní jej priebežné komentovanie a obohacovanie formou istej intervencie. Napriek priestorovým limitom neumožňujúcim integrovanie dnes už častého komorného kabinetu pre periodické prezentácie kolekcií užšie či voľnejšie viazaných s expozíciou, bol v expozícii cielene naformulovaný malý, no flexibilný priestor pre obdobné využitie podľa potreby.

Z hľadiska štýlových foriem výstav je v múzeách umenia prirodzene viac než inde v popredí typ estetickej prezentácie. Je len prirodzené, že aj pri tvorbe expozície Slovenskej národnej galérie bol v popredí zvýšený záujem o zabezpečenie príjemného prostredia, v ktorom sa návštevník rád zdrží a kam sa chce vrátiť. Aj v tomto ohľade sa Slovenská národná galéria vedome vzdialila lokálnym zvyklostiam a pre svoju expozíciu nielen že angažovala profesionálnych architektov a grafického dizajnéra, ale navše aj zrovnoprávnila ich pozíciu s pozíciou kurátora. Tvorcami architektonického riešenia Nestexu sú v Londýne pôsobiaci Igor Marko spolu s Martinom Jančokom a Alešom Šedivcom.²³ V tejto konštelácii vytvorené prostredie pre kurátormi utriedenú výberovú kolekciu dýcha špecifickou atmosférou a nemalou mierou participuje na výpovedi celku. Rúca tiež mnohé zažitú výstavné kliše, ako napríklad o funkcii drapérie v expozícii či negovaním tradičnej prezentácie závesného obrazu.

²³ Ku architektúre a konceptu expozície bližšie pozri recenziu výstavy Chrobák, O. *Expozícia*, Bratislava. MARKO – JANČOK – ŠEDIVEC. In: *ARCH*, 12/2014, s. 30-35. K architektom bližšie: www.marcoandplacemakers.com, www.plural.sk, www.totalstudio.eu. Na realizácii projektu spolupracoval Martin Kubina.

Obr. č. 4: Pohľad do expozície Nestex, časť Telo a gesto, SNG Bratislava, Foto: Martin Dökereš

V múzeu ako takom a pri expozíciách zvlášť organizuje zážitok do značnej miery práve architektonická forma a to tak ako pri divadelnom predstavení.²⁴ Nestexom prezentovanej gotickej i barokovej kultúre bol okrem expozíciou podčiarknutej teatrality tiež blízky výkon rituálu, čím sa v konkrétnej forme uplatnila známa teória o múzeu ako sekulárnom nástupcovi náboženského chrámu.²⁵ Nie je tu snaha o simuláciu chrámu, ale priestor pre nový rituál pritom tak ako kedysi spoluvytvárajú sochy a maľby a návštevník sa ho rovnako zúčastňuje sledovaním architektonického scenára. Okrem uvedeného architektonický koncept zámerne pripomína provizórium inštitúcie evidentnými odkazmi na depozitárne osadenie artefaktov. Primárnym cieľom bolo vytvoriť atraktívne a zároveň funkčné prostredie pre divákovo aktívne vnímanie, pre správanie podporujúce jeho interakciu s dielami

²⁴ DUNCAN, Carol – WALLACH, Alan 2004. The museum of Modern Art as a late capitalist Ritual. An Iconographic Analysis. In: Preziosi, Donald, Farago, Claire (ed.). *Grasping the World. The idea of the Museum*. Aldershot 2004, s. 481-485. Múzeum ako novodobý rituálny priestor, sekulárny nástupca náboženského chrámu.

²⁵ Inscenačným modelom sa venuje napríklad BANN, Stephen. Poetics of Museum. Lenoire and Du Sommerard. In: Preziosi, Donald, Farago, Claire (ed.). *Grasping the World. The idea of the Museum*. Aldershot 2004, s. 77. Bližšie k problematike pozri BANN, Stephen. Art History and Museums. In: Cheetham, Mark A., Holly, Michael Ann, Moxey, Keith (ed.). *The Subject of Art History. Historical Objects in Contemporary Perspective*. Cambridge 1998, s. 230-249. Poukazuje na re-kreatívny prístup aj to, ako scénografické praktiky konštruujú históriu.

a mobilizujúce jeho vlastné interpretačné schopnosti.²⁶ K celkovému vizuálu výstavy napokon prispel externý informačný systém, špecifická úprava textových vstupov i sprievodných printových materiálov v podaní Branislava Matisa a Zuzany Liptákovej.

Obr. č. 5: Pohľad do expozície *Nestex*, časť *Priestor a ilúzia*, SNG Bratislava.
Foto: Martin Dökereš

Skrátený časový horizont očakávanej životnosti expozície umožnil jej tvorcom priblížiť sa aj vo formovaní jej libreta ku krátkodobým výstavám.²⁷ Vznikol tak priestor pre netradičný pohľad na neraz chronicky známe diela. Kurátori opustili lineárne chronologické, štýlové či umelecko-geografické členenie a pre výber a prezentáciu materiálu zvolili iný raster.²⁸ Vykročenie z pohodlného stereotypu, núkajúceho overenú istotu nosného radenia diel, znamenalo prirodzene zvýšené nároky na kurátorov kreujúcich obsah expozície, ako i na ostatných členov tímu

²⁶ CHAMONIKOLA, Kaliopi. Muzeum jako proměnnivá scéna. In: *Bulletin Moravské galerie*. Brno 2003. Dostupné na internete: http://www.cultropa.cz/dox/Muzeum_jako_promenliva_scena.pdf.

²⁷ V našom a nielen v našom prostredí je v múzeách umenia tvorba libreta výstavy či expozície súčasťou práce kurátora zbierky, respektíve historika umenia do hĺbky poznajúceho prezentovaný materiál. Neplatí tu tvrdenie, že libreto ako ohnisko tvorivého procesu je vlastnou úlohou muzeológa využívajúceho poznatky odborných disciplín a bohatstvo umeleckého stvárnenia. In: WAIACHER, Friedrich. ref. 2, s. 165.

²⁸ ORIŠKOVÁ, Mária. Efekt múzea: predmety, praktiky, publikum. In: ORIŠKOVÁ, Mária (ed.). *Efekt múzea: predmety, praktiky, publikum. Antológia textov anglo-americkéj kritickéj teórie múzea*. Bratislava 2006, s. 29. Chronológia funguje ako rétorická pomôcka pre fikciu. V múzeu vieru v historickú pravdivosť umocňujú spôsoby inscenovania, čím sa zdarne tvorí historická fikcia.

hľadajúcich zodpovedajúcu inovatívnu formu pre tento experiment. Pre hľadanie novej ideovej štruktúry bolo v mnohom určujúce, že expozícia prezentuje fondy, pri ktorých velebenie geniality majstrov nie je a nemohlo byť prvoradým.²⁹ Okrem toho bolo zrejmé, že prezentované umenie minulosti dnes už nefunguje ako kedysi – jeho autorita zmizla a nahradila ju reč obrazov.³⁰ Do centra pozornosti sa dostalo zriedkavejšie, pre expozície starého umenia priam neobvyklé tematické riešenie, do istej miery známe z expozícií moderného umenia (Tate Modern) či iných odborov (Deutsches Hygiene-Museum Dresden). Koncept pritom nemohol byť vo vzťahu k téme natoľko inštruktívny, ako v prípade krátkodobej výstavy. Expozícia plní inú funkciu a návštevník má voči nej iné očakávania. Neprichádza sem kvôli konkrétnej téme, ale kvôli dielu – poučiť sa, potešiť, zrelaxovať. Preto pre štruktúru expozície nie je vhodná prekomplikovaná ideová koncepcia či intelektuálna ekvilibristika. Naopak, skôr potrebuje jednoduchšiu prehľadnú výstavbu, nie však triviálnosť.³¹

Po zohľadnení vyššie uvedeného bola expozícia Slovenskej národnej galérie nazvaná Nestex obsahovo i priestorovo rozdelená do šiestich sekcií, v ktorých každú sochu či obraz zo zbierok Slovenskej národnej galérie pozorujeme z inej perspektívy. Názvy sekcií boli sformulované ako párové dvojice: Výraz a emócia, Typ a individuum, Priestor a ilúzia, Svetlo a tma, Telo a gesto a napokon Život a smrť. Jednotlivé časti riešia kľúčové aspekty výtvarnej tvorby ako takej v celých jej dejinách a prostredníctvom konfrontácie dvoch odlišných epoch poukazujú na ich význam, zmysel a špecifický charakter. Zvolené nazeranie nie je dejinám umenia cudzie, naopak odkazuje k bežnej interpretačnej praxi odboru. Nevyhnutné znalectvo, (otázky autorstva, datovaní či štýlu), v príprave expozície samozrejme obsiahnuté, ustúpilo v jej prezentovanej štruktúre z privilegovanej pozície v prospech rozvinutia diskusie o posolstvách artefaktov, a to aj mimo odboru dejín umenia. Netradičné konštelácie týchto „odsvätených“ diel stojacich mimo pôvodného kontextu na novej scéne ponúkajú skôr alternatívy než konkrétne odpovede. Úvodná sekcia *Výraz a emócia* napríklad sleduje problematiku základného mediátora posolstva výtvarných diel už od prehistorických čias. Poukazuje na zmysel emotívnosti plniacej v umení potreby aktívnejšieho zainteresovania do odovzdávaného obsahu, často náboženskej skúsenosti. V rozpätí gotického a barokového prejavu predstavuje širokú škálu možností artikulácie výrazu od znakovej, symbolickej polohy, cez rôzne štylizácie až po jeho naturalistické podania. Porovnáva prístupy a prostriedky zachytenia emócií a zdôrazňuje aj dobovo podmienené spodobenie výrazu s možnosťou jeho správneho čítania len v historickom kontexte. Umožňuje tiež sledovať rôzne formy inšpirácie z divadelného prostredia. Príbuznou sekciou je časť nazvaná *Telo a gesto*. Ide o logickú voľbu, keďže niet pochýb, že v tzv. starom umení predstavovalo ľudské telo dominantný vyjadrovací prostriedok, ktorý navyše neustále výrazne podlieha dobovým zmenám vkusu a mieniacim sa ideálom krásy – od antikizujúcej reality

²⁹ Ibidem, 27.

³⁰ Ibidem, 24.

³¹ TOMÁŠEK, Petr. *Stálá nebo dlouhodobá expozice muzea umění?* (9. 10. 2013) Dostupné na internete: <http://www.artalk.cz/author/petr-tomasek/> (7. 10. 2014).

po rôzne štylizované anaturalistické formy. V neverbálnej komunikácii výtvarného umenia je nielen obsah, ale i celkový výraz figúry či priamo diela úzko spätý s jej gestom. Práve jeho akoby samozrejmé využitie navyše buduje väzby ako v emočnej, tak i formálnej rovine, čím práve umožňuje diela „čítať“. Umelecká gestualita je pritom koexistenciou viacerých gestických systémov s rôznou mierou kodifikácie istých foriem – od tých ritualizovaných, objavujúcich sa spolu s figúrou od počiatku umenia, po stereotypizované gestá bežných denných činností. Iná sekcia napríklad komunikuje formálne riešenia umeleckého problému definovaného v jej samotnom názve *Priestor a ilúzia*. Umelecká reflexia trojdimenzionálnej reality a budovanie vizuálnej ilúzie v širokom zmysle slova patria k esencii výtvarného prejavu. Miera jej prevedenia závisí od podmienok vzniku i nárokov kladených na dielo. Vzťah k tvorbe presvedčivej nápodoby reality i sugestívnej formy iných svetov má premenlivý charakter. Stredovek neraz uplatňuje staršie asociatívne navodenie dojmu hĺbky, ale najmä významové meradlo čiže hieratickú perspektívu. Na druhej strane raný novovek po vyskúšaní a presadení sa jednoúbežníkovej perspektívy dospel až k extrémnej forme povyšujúcej priestor na kľúčový predmet diela, hlavne pri nástropnej maľbe simulujúcej nekonečné nebeské diaľky.³²

Vzájomná voľná nadväznosť sekcií, architektonicky modelovaná línia prehliadky i externý informačný systém s opustením tradičných popisov umožňujú vnímať novú expozíciu Slovenskej národnej galérie ako celok a súčasne to nebráni možnosti plne sledovať len jej istú časť či nerušene si vychutnať niektorý objekt. Takýto koncept návštevníkovi ponúka iné interpretačné perspektívy, než na aké bol zvyknutý. Práve preto mu diela môžu odhaliť aj tie stránky umenia, ktoré doteraz vôbec nevnímal. Od jednoduchých no zriedkavých formálnych prvkov, ako je napríklad možnosť vidieť aj nepohľadové strany exponátov, vyhradené doteraz len odborníkom, až po ich prehliadané obsahové a kontextuálne aspekty. Nestex – najmä ako expozícia ignorujúca chronologický a štýlový vývoj, ale aj zaužívané prostriedky inštalovania (ako white cube, študijného depozitára, period room alebo minimalistickej expozície s či bez juxtapozícií)³³ – je v našom prostredí bezpochyby experimentom. V doterajšej návštevnosti sa však dosť osvedčil. Okrem iného to potvrdzuje nárast návštevnosti po otvorení expozície a umožnení voľného vstupu, a to v priemere o viac než

³² Podrobnejšie k štruktúre a obsahu jednotlivých sekcií pozri sprievodcu expozíciou BURAN, Dušan - CHMELINOVÁ, Katarína. ref 18.

³³ Porovnaj typy výstav v publikácii WAIDCHER, Friedrich. ref. 2, s. 153-157 a literatúru ku kurátorstvu: O'DOHERTY, Brian. *Inside the White Cube: Inside the White Cube: The Ideology of the Gallery Space*. University of California Press, Expanded edition 2000, GREENBERG, Reese – FERGUSON, Bruce W. (ed.). *Thinking About Exhibitions*. Routledge 1996, O'NEILL, Paul. *Curating Subjects*. London, 2007, TANNERT, Christoph – TISCHLER, Ute – FRIEDL, Peter. *Men in Black: Handbook of Curatorial Practice*. Revolver, 2004.

130 %.³⁴ U artikulovaných stanovísk návštevníkov i odbornej verejnosti prevažujú za necelý rok existencie expozície pozitívne reakcie na jej podobu.³⁵

V istom zmysle je Nestex Slovenskej národnej galérie v našom prostredí z núdze cnosť a súčasne skúška životaschopnosti netradične podanej stálej expozície. Ponúka alternatívne riešenia, nielen pre špecifický okruh výstav umenia, a zároveň nastoľuje pre muzeológiu otázky: „Aký formát je vlastne vhodný?“ a „Aké z výstavných stratégií aktuálnych vo svete možno u nás aplikovať, ak nechceme ustrnúť v 19. storočí?“³⁶ „Podľa akého kľúča je potrebné triediť a radiť diela v expozícii?“ a „Ako stála by vlastne tzv. stála, presnejšie dlhodobá expozícia mala byť?“ Nemožno zabúdať, že expozícia nepredstavuje pravdivé zobrazenie, ale je skôr o možnosti usporadúvania a predvádzania diel v múzeu.³⁷ Výstavy i expozície umenia sú už z povahy prezentovaného a interpretovaného materiálu samostatnou kategóriou, líšiacou sa od iných muzeálnych prezentácií vrátane tých s využitím výtvarného materiálu. Dokladá to aj bohatý rozvoj špecificky umenovedne orientovaných kurátorských štúdií. V samotných dejinách umenia a v ich expozíciách zvlášť, hoci nielen v nich, patrí k ich poslaniu urobiť viditeľné čitateľným.³⁸ Kvalita expozície zďaleka nie je určovaná len kvalitou samotných exponátov či konceptu, ale i estetického zážitku, čím sa k slovu opäť dostáva pojem krásy. V priebehu existencie expozícií bolo sformulovaných viacero základných modelov, ako pristupovať k tomuto bezpochyby kľúčovému výstavnému žánru múzea. Ich opodstatnenosť a podoba v súčasnosti i blízkej budúcnosti, našťastie, zamestnáva mnohé odborné fóra. Nateraz sa síce javí, že ich aktuálne formy budú ešte istý čas oscilovať medzi inštalačnými modelmi „white cube“ a kontextuálnou výstavou. Ostáva však široké spektrum možností medzi oboma týmito pólmi.

Zoznam prameňov a literatúry (Sources):

BANN, Stephen 1998. Art History and Museums. In: Cheetham, Mark A., Holly, Michael Ann, Moxey, Keith (ed.): *The Subject of Art History. Historical Objects in Contemporary Perspective*. Cambridge, 1998, s. 230-249. ISBN 0521454905

³⁴ *Výročná správa Slovenskej národnej galérie za rok 2014*, s. 34. Časť porovnania s rokom 2013 je zverejnená a dostupná na: <http://www.arttalk.cz/2014/10/30/zhodnotenie-cinnosti-sng-v-roku-2014-a-plany-rok-2015>.

³⁵ Názory návštevníkov pozri napríklad v návštevnej knihe SNG Nestex 2014. Z odbornej verejnosti pozri: CHROBÁK, Ondřej. *Expozícia*, Bratislava. MARKO – JANČOK – ŠEDIVEC, ref. 23, s. 30-35.

³⁶ ORIŠKOVÁ, Mária. ref. 28, s. 29-30. Devätnásť storočie bolo určované dvomi dodnes platnými základnými inštalačnými módmami s možnosťou ich kombinácie. Na jednej strane to bola inštalácia v historickej a štýlovej postupnosti dávajúca dojem cestovania v čase (LENOIRE, *Musee des Petits-Augustins*) a na strane druhej tzv. period rooms tvoriacich zážitok z vkročenia do minulosti (1834 Du Sommerard v *Muse du Cluny*).

³⁷ MALRAUX, André. *Museum Without Walls*. New Jersey, 1967.

³⁸ PREZIOSI, Donald. *Rethinking Art history. Meditation on a Coin Science*. New Haven, London 1989, s. 66-67. Podľa neho sa nová inštrumentalita vedenia/vedy vzťahuje aj na dejiny umenia, ktorých dávnym poslaním je urobiť viditeľné čitateľným.

- BANN, Stephen. Poetics of Museum. Lenoire and Du Sommerard. In: Preziosi, Donald, Farago, Claire (ed.). *Grasping the World. The Idea of the Museum*. Aldershot 2004, s. 65-83. ISBN 0754608298
- BENEŠ, Josef. *Muzejní prezentace*. Praha, 1981. ISBN 80-210-4139-0
- BENNETT, Tony. *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics*. Routledge, 1995. ISBN 978-0714127866
- BOURDIEU, Pierre – DARBEL, Alain – SCHNAPPER, Dominique. *The Love of Art: European Art Museums and their public*. Polity Press, 1997. ISBN 10 0745619142
- BURAN, Dušan. Stála expozícia alebo Koľko muzealizácie znesie 20. storočie In: *Bulletin Uměleckohistorické společnosti*, 1/2012, r. 24, s. 10-12. Full text - http://www.dejinyumeni.cz/bulletin/UHS_1_2012.pdf . ISSN 1805-3955 (Online)
- BURAN, Dušan – CHMELINOVÁ, Katarína. *Nestex – Nestála expozícia Slovenskej národnej galérie*. Bratislava, 2014 ISBN 978-80-8059-178-6
- BURAN, Dušan – CHMELINOVÁ, Katarína. *Impermanent Slovak National Gallery Exhibition*. Bratislava, 2015 ISBN 978-80-8059-185-4
- CARBONELL, Bettina Messias. *Museum Studies. An Anthology of Context*. Blackwell Publishing, 2009. ISBN 978-1-4051-7381-0
- DUNCAN, Carol. *Civilizing Rituals: Inside Public Art Museums (Re Visions: Critical Studies in the History and Theory of Art)*. Routledge, 1995 ISBN 0-415-07011-2
- DUNCAN, Carol – WALLACH, Alan. The museum of Modern Art as a late capitalist Ritual. An Iconographic Analysis. In: Preziosi, Donald, Farago, Claire (ed.). *Grasping the World. The idea of the Museum*. Aldershot, 2004, s. 481-485. ISBN 0754608298
- GOMBRICH, Ernst Hans. Should a museum be active? In: *Museum International*, Volume 21, Issue 1, January/December 1968, p. 79-86. DOI 10.1111/j.1668-0033.1968.tb011705.x
- GREENBERG, Reese – FERGUSON, Bruce W. (ed.). *Thinking About Exhibitions*. Routledge, 1996. ISBN 0415115906
- CHAMONIKOLA, Kaliopi. Muzeum jako proměnlivá scéna In: *Bulletin Moravské galerie v Brně* 2003, ISSN 0231-5793 full text – http://www.cultropa.cz/dox/Muzeum_jako_promenliva_scena.pdf.
- CHAMONIKOLA, Kaliopi. Stála expozice – nezbytnost nebo anachronizmus? In: *Bulletin Uměleckohistorické společnosti*, 1/2012, roč. 24, s. 8–10. Full text - http://www.dejinyumeni.cz/bulletin/UHS_1_2012.pdf. ISSN 1805-3955 (Online)
- CHROBÁK, Ondřej. Expozícia, Bratislava. Marko – Jančok – Šedivec. In: *ARCH*, 12/2014, s. 30–35. ISSN 1335 - 3268
- KESNER, Ladislav (ed.). *Muzea, kulturní dědictví a digitální revoluce. Sborník z konference*. Praha, 2000. ISBN 1214-0678

K. Chmelinová - Experiment Nestex - ako dnes v slovenských podmienkach uchopiť stálu expozíciu

KESNER, Ladislav. *Marketing a management muzeí a památek*. Praha, 2005.

ISBN 978-80-247-6364-4

OBRIST, Hans Ulrich (ed.). *A Brief History of Curating*. JRP Ringier 2008. ISBN-10: 390582955X

MALRAUX, André. *Museum Without Walls*. New Jersey, 1967. ASIN B009MoO1GI

MARINCOLA, Paula. *What makes a Great Exhibition?* Reaktion Books, 2007. ISBN 10: 0970834616

NICHOLLS, Ann - PEREIRA, Manuela – SANI, Margherita. (ed.). *Report 7. New Trends in Museums of the 21st Century. The Learning Museum*. Regione Emilia-Romana 2013. ISBN 978-88-97281-13-9

O'NEILL, Paul. *Curating Subjects*. London 2007. ISBN-10 0949004162

O'DORETHY, Brian. *Inside the White Cube: The Ideology of the Gallery Space*. University of California Press, Expanded edition, 2000. ASIN: B00GOHAP2G

O'DORETHY, Brian. *Studio and the Cube: On the Relationship Between Where Art is Made and Where Art is Displayed* 2008. ISBN-10 9781616890995

ORIŠKOVÁ, Mária (ed.). *Efekt múzea: predmety, praktiky, publikum. Antológia textov anglo-americkéj kritickej teórie múzea*. Bratislava, 2006. ISBN 80-89259-08-1

PREZIOSI, Donald. *Rethinking Art history. Meditation on a Coin Science*, New Haven, London, 1989. ASIN B000K7OEYQ

TANNERT, Christopf – TISCHLER, Ute (ed.). *Men in Black: Handbook of Curatorial Practice*. Revolver, 2004. ISBN-10 3936919038

THEA, Carolee. *On Curating: Interviews With Ten International Curators*. Distributed art Publisherd, 2010. ISBN-10: 1935202006

TOMÁŠEK, Petr. Stálá nebo dlouhodobá expozice muzea umění? (9. 10. 2013) In: <http://www.artalk.cz/author/petr-tomasek/>.

WAIDACHER, Friedrich. *Príručka všeobecnej muzeológie*. Bratislava, 1999. ISBN 80-8060-015-5

WALEK, Janusz – DEC, Dorota. *Europeum. Muzeum narodowe v Krakowie* 2013. ISBN 978-83-7581-137-7

<http://icom.museum/the-vision/>

<http://www.snm.sk/?historicke-muzeum-stale-expozicie>

<http://www.vsmuzeum.sk/expozicie,cenniky/storocia-v-umeni>

<http://www.sng.sk/sk/uvod/stale-expozicie>

<http://www.artalk.cz>

<http://www.cultropa.cz>

<http://www.upm.cz/index.php?page=200&language=cz>

<http://www.moravska-galerie.cz/moravska-galerie/stale-expozice/uzite-umeni.aspx>

<http://www.ngprague.cz/objekty>

<http://www.khm.at/en/visit/collections/kunstkammer-wien/>

<http://www.belvedere.at/en/ausstellungen/permanent-exhibitions>